

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В ЕКОНОМІЧНИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА

У статті висвітлено питання функціонування терміна у науковому тексті. Виокремлено та проаналізовано тематичні групи економічної лексики в науково-економічних працях Івана Франка. Виділено базові терміни, які передають поняття категоріального характеру. Простежено особливості вживання термінів-синонімів. Розглянуто особливості творення терміна у мові І. Франка.

Ключові слова: науковий текст, термін, економічна лексика, терміни-синоніми.

Уживання термінолексики – концептуальна стильова ознака сфери наукової комунікації, стильотвірний параметр наукового тексту. При використанні в інших сферах (наприклад, художній чи публіцистичній) терміни, як правило, змінюють свою функцію, зазнають також семантико-оцінних трансформацій, набувають різних емоційно-експресивних відтінків, що генетично їм не властиві.

Уживання термінів у певному типі комунікації (наприклад, в усно-розмовній) надає мові відтінку науковості. Слова з функціонально-стилістичним забарвленням порівняно з емоційно-експресивним забарвленням відрізняються строгою системністю, стійкістю їх «окремого» стилістичного забарвлення, більш чіткою обмеженістю сфери їх застосування.

Системність наукової термінології очевидна: термін може бути зрозумілим і визначеним саме у системі певної термінології. Звідси – функціональні обмеження при його вживанні.

До функціонально активної лексики в економічних працях І. Франка належать вузько-спеціальні та загальнонаукові терміни. Такі дистрибутивні риси наукового стилю, як абстрактність і узагальненість, насиченість термінологією не заперечує його потенційної здатності до використання стилістичних (експресивних, образних) засобів, зокрема на рівні лексики. Крім загальнонаукової термінології, яку активно використовує Іван Франко у своїх наукових працях, вагомою у його творах є вузькоспеціальна термінологія, зокрема терміни економіки.

Функціонально-стилістичне забарвлення загальнонаукової та вузькоспеціальної термінології в аналізованих текстах має різний ступінь інтенсивності:

- загальнонаукова (*капіталізм, власність, комунізм, бюрократія, маніфестація, політика*) – мінімальний: *Невірний є також погляд д. Будз[инського] на початок капіталізму у нас [11, 296]; Не дбайте про те, чи оплата з ґрунтів ... не зруйнує його, аби тільки він мав належне поняття про нашу власність [10, 99];*

- вузькоспеціальна (*облігація, очиншування, субвенція, податок, патент, іпотека, економічна реформа*) – більш інтенсивний: *І нехай увесь фонд, узисканий із додатків крайових і з дотації скарбової, йде тільки на уморення тих облігацій [10, 120], На субвенції в цілі закладання і удержування промислових закладів наукових іде в Австрії 87 600 з[л.] р[инських] [10, 148].*

Термін, хоч і має певну специфіку, зумовлену його стилістичною природою та функцією у науковому тексті, залучений до організації системи і структури мови загалом. Він не може розглядатися як ізольована, окремо взята одиниця, оскільки «у термінологічній системі терміни обов'язково об'єднані й організовані, і ця об'єднаність і організованість – відображення стану реалій і понять тієї галузі людської діяльності, яка зафіксована в галузевій термінології» [4, 52].

Традиційно в термінознавстві термін розглядається як канонічна мовна одиниця, але в реальному побутуванні це багатоаспектна, функціонально контрверсивна одиниця. Спираючись на визначення П. А. Флоренського, термін можна назвати «рухомим спокоем», який виявляє протилежні властивості: це одиниця, яка творить і відтворює, однозначна й одночасно багатозначна, нейтральна та емоційна, залежна і незалежна від контексту, статична і динамічна. Механізм утворення терміна, його властивості – актуальні питання, з'ясовувані у багатьох мовознавчих дослідженнях. Термінознавці (Л. М. Алексеєва, З. І. Комарова, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, В. В. Налімов, В. А. Татарінов та ін.) вважають, що вказані властивості терміна слугували підґрунтям для створення концепції термінознавства. Характеризуючи механізм утворення термінологічної одиниці в тексті, Л. М. Алексеєва робить висновок, що «дослідження текстового породження терміна загалом руйнує звичайну стійку схему аналізу терміна як статичної, стійкої одиниці сфери фіксації знання» [1, 7].

Термінологічна лексика була предметом особливої уваги у наукових працях І. Франка. До системи термінів він підходив як до результату діяльності людської свідомості і з урахуванням того, що ті самі явища індивід може трактувати по-різному, а отже, й неоднозначно класифікувати, стратифікувати їх [5, 154]. І. Франко вважав терміносистему однією з найбільш «контр-

ольованих» груп у лексичному складі мови, оскільки першим і основним критерієм терміна він вважає зручність та придатність у функціонуванні. Франко-термінолог дбав, щоб досягнення науки ставали для народу «здобутком його власної мислі», а не баластом незрозумілих термінів».

Процес пізнання навколишньої дійсності передбачає закріплення у мові за допомогою словесних знаків результатів цієї діяльності. У лексичному складі мови, зокрема в термінології, об'єктивна дійсність фіксується у розчленованому та узагальненому вигляді пізнання.

Загальне положення про те, що передумовою формування лексико-семантичної системи мови є пізнання навколишньої дійсності, слугує основою для вивчення лексики, яка об'єднується у тематичні та лексико-семантичні групи. Відмінність таких об'єднань полягає в тому, що тематичне групування опирається передусім на зовнішні зв'язки між предметами і явищами дійсності, а лексико-семантичне – на внутрішні, власне мовні зв'язки між лексичними одиницями. Лексико-семантичне групування, за визначенням Ф. П. Філіна, – «це об'єднання двох, декількох або багатьох слів за їх лексичним значенням» [8, 525].

Дослідники лексики по-різному оцінюють та кваліфікують такі об'єднання слів. Зокрема, як один із домінуючих виявів системності лексики визначають лексико-семантичні групи (ЛСГ). Найбільш суттєвою ознакою такого об'єднання вважається співвіднесеність усіх лексичних елементів, які входять до складу ЛСГ, на основі загальної семантичної ознаки.

Зумовленість власне мовними закономірностями розвитку дозволяє вивчати ЛСГ як частину семантичної структури мови, що включає сукупність структур чотирьох рівнів: словника загалом, ЛСГ, окремого слова і окремо взятого значення слова [6; 7; 8].

Тематична група об'єднує лексичні одиниці, спираючись на взаємозв'язок певних об'єктів і явищ реальності і, звичайно, зумовлена насамперед предметно-логічними чинниками, що визначається низкою дослідників як немовний підхід до дослідження матеріалу [9].

Мова по-своєму виділяє, групує і таксономізує явища навколишньої дійсності, тому немовна, предметно-понятійна характеристика слова тісно пов'язана із власне мовною. Поділ лексики на тематичні групи передбачає аналіз внутрішніх семантичних взаємовідношень між номінативними засобами мови [12, 50].

Раціональним є використання лексико-семантичної таксономії для дослідження тематичних груп, оскільки виділення таких груп – це крок до встановлення власне мовних семантичних зв'язків, а не механічна констатація зумовлених логічними зв'язками слів.

Для аналізу термінологічних одиниць тематичне групування більш виправдане, оскільки терміни співвідносяться з понятійним апаратом, частини якого взаємопов'язані та взаємозумовлені. В аналізованих науково-економічних працях І. Франка виділяємо кілька таких об'єднань термінів.

1. Тематична група, яка називає засоби платежу: гроші, «братські гроші», валюта, рента, рента державна, листи заставні, купони платні, силосовані листи, карбованець, копійка, гульден, паперовий карбованець, злотий, ринський, крейцер, цент.

Одиниці розглядуваної групи об'єднані інтегральною семою «знаки, які є мірою вартості при купівлі-продажі». Для цих термінів характерні гіпонімічні зв'язки, що поєднують елементи групи між собою. Так, іменник *валюта* («іноземні гроші») та іменник *рента* («грошова виплата»), який у «Словнику іншомовних слів» має стилістичну ремарку *екон.*, вживаються у дещо вужчому значенні щодо загальнозживаного слова *гроші*. Порівн.: *Отож капіталіст купує цю працю, чи, інакше, наймає робітника і дає йому взамін гроші, за які робітник купує собі їжу, одяг тощо, чи, якщо сказати інакше, робітник міняє свою працю на засоби для життя* [10, 72]; *Ще в р. 1784 цар Йосиф II ... велів із різних фондів при губернії утворити шпихліровий фонд, який уже по кількох літах виносив звиш півтора мільйона ринських тодішньої віденської валюти* [11, 181]; *Фонд сей був локований в держ[авній] ренті паперовій, в листах банку іпотеч[ного], в листах тов[арства] кред[итового] земського* [10, 302].

Гіпонімом в аналізованих наукових текстах І. Франка виступає словосполучення «*братські гроші*»: *1811 позабирано й на більшу часть нагромаджених в церквах з давен-давна капіталів, «братських грошей», оставляючи за те неопроцентовані і невиплатимі облигації* [10, 157].

Системність економічної терміносистеми досліджуваного періоду проявляється в тому, що навколо термінів, які виражають родові економічні поняття, об'єднуються терміни, що є виразниками видових понять. У наукових економічних працях І. Франка, зокрема в аналізованій тематичній групі, можна виокремити підгрупу термінів, що виступають як гіпоніми стосовно гіпероніма *гроші*: *карбованець, копійка, гульден, паперовий карбованець, позичковий карбованець, злотий, ринський, крейцер, цент: паперовий карбованець є позичковим карбованцем* [11, 8]; *Тим часом курс карбованця падав усе нижче* [11, 9]; *Ціни на жито так підскочили, що протягом кількох днів продавали пуд на 1 карбованець і 50 копійок дорожче, ніж звичайно* [11, 270]. Лексема *гроші* – гіперонім щодо інших термінів аналізованої тематичної групи.

2. Тематична група, що називає заклади, які здійснюють фінансово-кредитні операції: банк, каса, щадниця, кредитні інституції, фонд, міністерство торгівлі, міністерство скарбу, міністерство фінансів, скарб державний, комісія бюджетова, відділ банковий, біржа віденська, товариство кредитове.

Лексичні одиниці, які належать до цієї групи, – це економічні номінації зі значенням предметності, конкретності. Основними ознаками конкретної та абстрактної лексики є тип денотата (предмета чи явища об'єктивної дійсності, з яким співвідноситься мовна одиниця). Якщо понятійна співвіднесеність домінує над денотатом, мовний знак має виключно сигніфікативне значення і називає абстрактне поняття [3].

У межах цієї групи виділяємо пари термінів, пов'язаних гіпонімічними зв'язками: *кредитні інституції – товариство кредитове; міністерство торгівлі – міністерство скарбу – міністерство фінансів; каса – щадниця – скарб державний*. Загалом у розглядуваних науково-економічних текстах І. Франка вони функціонують достатньо симетрично, без переважання певної одиниці.

Значення гіпероніма *банк* конкретизують терміни *відділ банковий, каса банку, банк рільничий, банк рустикальний, банк крайовий, банк іпотечний*: *Відділ банковий* займається набуванням вірительностей і стяганням їх [10, 170]; *Каса банку* уміщена буде провізорично в локалі каси крайової [10, 172]; *гал[ицький] банк іпотечний* в мисль своїх статутів не можуть давати затягаючому довг більше, як до 1/3 [10, 300]. Найвність гіперо-гіпонімічних зв'язків є виявом тенденції до системності аналізованої тематичної групи.

3. Тематична група, що називає фінансово-кредитні документи і цінні папери: *облігація, неопроцентовані і невиплатимі облігації, облігації комунальні, вексель, акція рятункова, рахунок, аркушки ґрунтові, кошторис, баланс, листи заставні, листи довжні, асигнати (асигнації), купони, промеса, рескрипції, табелька (табель), патент, осібний патент, угода, виказ, реферат позичковий, книга банкова, індемнізаційні боргові зобов'язання, паперові обліги (зобов'язання) та ін.*

Це одна з найчисленніших тематичних груп аналізованої лексики. До її складу поряд з однокомпонентними термінологічними одиницями входить значна кількість термінів. Терміни всередині тематичної групи об'єднані власне мовними зв'язками в лексико-семантичні групи. ЛСГ «цінні папери» включає такі одиниці, як *акція, вексель, облігація, листи заставні, листи довжні, аркушки ґрунтові* об'єднані спільною семою «найменування грошових і товарних документів» і розрізнявальною ознакою «необхідність надання для реалізації виражених в них майнових прав».

ЛСГ «оборотні документи» наповнена термінами *вексель, акція, облігація, неопроцентовані і невиплатимі облігації, акція рятункова, індемнізаційні боргові зобов'язання, паперові обліги (зобов'язання), рескрипції, промеса* із загальним значенням «грошові документи» і розрізнявальною ознакою «передання прав відбувається простим врученням, без оформленням договору про уступання іншій особі». Деякі терміни цієї тематичної групи з різних причин можуть належати до різних ЛСГ. Це підтверджує, що складність моделювання лексичної парадигматики мови полягає в тому, що «всі вичленувані в ній групи не складаються в ціле як цеглинки, проникають одна в одну і переплітаються» [6, 91].

4. Тематична група, що називає грошовий результат фінансово-кредитної операції: *дотація, оплата, позика, позичка, пенсія, стипендія, допомога, процент (відсоток), премія, ануїтети, дивіденд, люстрація, довг індемнізаційний, баланс, дефіцит, сальдо, «відсотки проволочки», прибуток з праці, довги іпотечні, видатки щупасові, конверсійна позика, домові видатки, видатки конфесійні, дохід (доход), чистий дохід, штраф, укарання, стягнення.*

У складі цієї групи є терміни, об'єднані гіперо-гіпонімічними відношеннями, антоніми і ЛСГ. Наприклад, гіперонім *допомога* і гіпоніми *стипендія, премія, дивіденд, дотація, пенсія, ануїтети*; гіперонім *оплата* і гіпоніми *видатки (конфесійні, домові, щупасові), штраф, укарання*. За диференційною семою «виконання/невиконання певних умов» вступають в антонімічні відношення терміни *штраф (укарання) і премія*, у синонімічні – *прибуток, люстрація, дохід (доход); штраф, укарання, стягнення*. ЛСГ «плата (уплата)» включає терміни *заробітна плата* (плата за виконану роботу), *податок* (обов'язків платіж на задоволення загальнодержавних потреб), *штраф, укарання* (плата за невиконану роботу, зобов'язання).

Зафіксована у науково-економічних працях фінансово-кредитна термінологія відбиває результат розвитку суспільства тієї історичної епохи. Парадигматичні відношення, що організують фінансово-кредитну термінологію, репрезентовані класифікаційним і кореляційним типом зв'язку. Гіперо-гіпонімія як класифікаційний тип зв'язку виступає у двох різновидах: формально-семантичному та власне семантичному, структуруючи термінологію як ієрархічну систему, у якій термін більш широкого змісту (гіперонім) підпорядковує термін більш вузького змісту (гіпонім), а терміни, підпорядковані одному гіперонімові, перебувають у відношеннях співвідпо-

рядкування (когіпоніми). Термінологія аналізованих наукових праць І. Франка, об'єднана інтегральною семою, утворює тематичні групи із загальним значенням «засоби платежу», «грошовий результат фінансово-кредитної операції», «фінансово-кредитні документи і цінні папери», «заклади, які здійснюють фінансово-кредитні операції».

Список використаних джерел

1. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминообразования: учеб. пособ. [по спецкурсу] / Л. М. Алексеева. – Пермь, 1998.
2. Гак В. Г. К вопросу о семантической типологии словосочетаний / В. Г. Гак // Проблемы сочетаемости слов: сб. науч. Тр. МГПИИЯ. – М., 1979. – Вып. 145. – С. 44–52.
3. Гондл Л. Проблемы семантики / Л. Гондл; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1975. – 484 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 246 с.
5. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Т. І. Панько. – Л.: Світ, 1992. – 192 с.
6. Попова З. Д. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
7. Уфимцева А. А. Семантика слова / А. А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 5–80.
8. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски исследования в чест на академик Стефан Младенов. – София, 1957. – С. 523–539.
9. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Ф. П. Филин. – М.: Наука, 1982. – 336 с. – (АН СССР, Институт русск. яз.).
10. Франко І. Економічні праці (1878-1887) / І. Франко. – Том 44. – Книга 1. // Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Наукові праці. – Томи 44–47. – К.: Наукова думка, 1984. – 767 с.
11. Франко І. Економічні праці (1878-1887) / І. Франко. – Том 44. – Книга 2. // Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Наукові праці. – Томи 44–47. – К.: Наукова думка, 1984. – 694 с.
12. Шадурский И. В. Тематическое изучение лексики / И. В. Шадурский // Методы изучения лексики; [под. ред. А. Е. Супруна]. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – С. 48–52.

The functioning of term in a scientific text is described in the article. The thematic groups of economic vocabulary in scientific and economic works of Ivan Franko singled out and analyzed. Basic terms that convey the concept of the category nature are highlighted. The features of synonymous-terms usage were investigated. The features of the terms creation in the language of I. Franko were investigated.

Keywords: scientific text, term, economic vocabulary, synonymous-terms.

УДК 81:161.2'367:332

Г.В.Горох

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЕПІТЕТІВ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті розкрито стилістичні функції епітета в поетичних творах Олександра Олеся, визначається епітет як образно естетично маркований атрибут і ширше – як категорія художнього пізнання світу через образні ознаки.

Ключові слова: стилістика, функції, епітет, поетичні твори, стаття, народні пісні, прислів'я, приказки.

Метою статті є дослідження стилістичних функцій епітета в поетичних творах Олександра Олеся.

Творчість О. Олеся перебуває на сьогодні у колі досліджень відомих літературних науковців (Р.Радишевський, М. Невдалий, О. Олійник та ін.). Їх дослідження допомагають зрозуміти своєрідність його світогляду та жанрову наповненість його поезії. Поезії О. Олеся відзначаються